

FORCES I FEBLESES DE LA PEDAGOGIA MARXISTA

Octavi FULLAT

Avis: les seqüències del discurs que segueix responen a una perspectiva filosòfica i no pas científica. Això no em suposa cap horror ni vergonya. La ironia m'ha salvat d'aquestes modes. Per altra banda, no em refereixo al marxisme com a instrument epistemològic per a analitzar la praxi educativa, sinó al marxisme com a model de praxi educativa.

A. CONCEPTE GENERAL D'EDUCACIÓ

Si pretenem valorar el procés educacional, apareixen a l'instant múltiples conceptes d'educació. Les coses esdevenen més fàcils si ens atenim a l'educació fàctica tal com ens l'ofereixen la sociologia, la història i les experiències quotidianes. En prescindir de l'educació desitjada, és inclús possible posar-se d'acord sobre les característiques constants de qualsevol fet educatiu, tant si, aquest, ha ocorregut en el paleolític o en la més rabiosa actualitat.

Què és l'educació quan no pretenem que hagi de ser això o allò altre?: *Una relació* —ni una cosa ni una propietat, per tant— *ternària entre elements modificadors de conducta, elements modificables en la seva conducta i elements en funció dels quals* —no interessa en la definició de concretar-los— *es porta a terme la modificació de conducta*. Tota educació és un procés antropològic; ara bé, entre els processos antropològics cal distingir els que consisteixen en transaccions amb el contorn no-humà —*processos maduratius*— i aquells altres que es distingeixen per ser transaccions amb el contorn humà. Únicament aquests segons mereixen el qualificatiu de *processos antropològics educacionals*.

D'aquesta forma, hom pot assegurar que la relació ternària educativa és un *esdeveniment*, o parell d'estats successius, de racionalitat pràctico-tecnològica. Tal succés es troba vinculat tant a la racionalitat teòrico-científica com a la racionalitat pràctico-justificadora —*ideologies i utopies*—. Valent-se d'actes —els *actes educatius*—, una educació constitueix un *sistema d'intervencions* sobre propietats, situacions i processos humans, per tal d'obtenir-hi canvis.

Allò en vistes al qual hi ha esdeveniment educatiu es modula en tres direccions: els *objectius* científics, els *projectes* polítics i les *finalitats* filosòfiques. Tan sols els primers poden ser des-

crits en la seva totalitat utilitzant un llenguatge literalment significatiu. Les finalitats, en canvi, no se sotmeten a descripció ja que no es refereixen a l'«ésser», sinó a l'«haver d'ésser». Aquest és l'àmbit de les ideologies i de les utopies —unes i altres no coincideixen—. Els projectes educacionals polítics participen alhora de les característiques dels objectius i de les finalitats de l'educació.

Podem realitzar metodològicament dues consideracions a l'entorn del fet educatiu: una d'històrica i una altra biogràfica. En aquest segon cas, es tracta sempre de modificar la conducta d'un individu, arrencant-lo de la seva pretesa autonomia, per tal que adopti el comportament impersonal d'una societat. Aquest procés d'«educació-aprenentatge», o socialització, s'obté inculcant *informacions*, desvetllant *actituds* i facilitant l'adquisició d'*habilitats*.

Amb aquesta breu introducció a l'entorn del concepte de *procés educatiu* queda ja preparat el discurs sobre la pedagogia marxista.

B. L'ANTROPOLOGIA MARXISTA

Els distints *telé* educacionals especifiquen cada macroactivitat educativa. Aquí *telos* és finalitat i no pas objectiu o projecte. Una finalitat educativa suposa una *Weltanschauung* i, consegüentment, una antropologia filosòfica; és a dir, uns pressupòsits metafísics o discursos més enllà de tota possible experiència. Si abracem la totalitat de la producció de Marx, constatarem que hi despunta una ontologia monista de caràcter materialista. Dins d'aquest context metafísic hi destaca l'antropologia filosòfica de Marx, antropologia que perfila el *telos* fonamental de la pedagogia marxista. Convé descriure, doncs, l'esmentada antropologia ni que sigui de manera apretada.

Els textos de Marx que consulto més de gust són els publicats sota la direcció de Maximilien Rubel, home que em sembla particularment objectiu pel fet de no pertànyer a cap església marxista ni a cap església antimarxista. A hores d'ara només disposem, a la *Pléiade*, de dos volums sobre economia —1965 i 1968— i un tom gruixut sobre filosofia —1982—. També em resulta especialment útil el *Dictionnaire critique du*

marxisme, aparegut el 1982 a *Presses universitaires de France*.

Marx assegura que *l'home és les seves relacions socials*. —*Tesi VI sobre Feuerbach*—. En tot això, es dona una certa activitat positivista; almenys com a primera aproximació.

«L'home és el món de l'home, l'Estat, la societat. Aquest Estat i aquesta societat produeixen la religió, una consciència del món al revés perquè una i altra són un món al revés.» (*Crítica de la filosofia del dret de Hegel*, 1843.)

Es constata que l'ésser humà no s'igualava a si mateix. L'home no és socialment igual a l'home —sempre hi cap, dic jo, preguntar-se d'on treu Marx el paràmetre que li permet de formular aital enunciat—. L'home treballa alienat, o abandonat, en Déu, en la Filosofia, en l'Estat i en el Capital —es pressuposa, sense provar-ho, un home totalment desalienat; i si ser home consistís, precisament, en existir en inesquívable alienació?—. Déu, la Filosofia i l'Estat comporten alienacions en el pensament, alienacions dependents de l'alienació econòmica, únic rampell real —per què Marx no col·loca també la política entre les alienacions reals, o causals¹, en lloc de considerar-la un elemental epifenomen?; un error de conseqüències històriques greus?

Entre l'home alienat —*home vell*, l'anomenava Sant Pau—, l'home que no coincideix amb si mateix, i l'home comunista —*home nou* el denominava Pau de Tars—, l'home que, finalment, és igual a l'home, es col·loca la mediació o procés transformador. El *treball* i la *revolu-*

¹ Vegi's e. g. *Manifest*, al final de la II part, i: *Misèria de la filosofia* (1847)

«A la societat comunista ja no hi haurà poder polític com a tal, ja que l'esmentat poder és la traducció oficial de l'antagonisme existent a la societat civil.»

La sagrada família (1844)

«La superstició política s'afigura que la vida burgesa està sostinguda per l'Estat, quan ocorre el contrari: que l'Estat està mantingut per la vida burgesa.»

Contribució a la crítica de l'economia política (1858-59)

«La manera de produir la vida material domina en general el desenrotllament de la vida social, política i intel·lectual.»

ció modificaran les dades intolerables engendrant allò desitjat: la *societat comunista*, aquella en la qual ja no es distingiran individu, societat i naturalesa.²

«Si l'home està modelat per les circumstàncies, es fa necessari modelar les circumstàncies humanes.» (*La Sagrada Família*, 1844.)

L'antropologia marxiana opera amb categories messiàniques: *paradis inicial* —societats comunistes primitives—³, *pecat* —divisió del treball, propietat privada—, *redemptor* —proleta-

² Vegi's e. g., el III *Manuscrit del 44 sobre economia i filosofia*:

«El comunisme com a superació *positiva* de la *propietat privada* en tant que *autoestranyedat de l'home*, i per això com a *apropiació real* de l'essència humana per i per a l'home; per tot això com un retorn de l'home vers si mateix en quant home *social*, és a dir, humà; retorn ple, conscient i efectuat dins de tota la riquesa de l'evolució humana fins el present. Aquest comunisme és, com a complet naturalisme-humanisme com a complet humanisme-naturalisme; és la vertadera solució del conflicte entre l'home i la naturalesa, entre l'home i l'home, la solució definitiva del litigi entre existència i essència, entre objectivació i autoafirmació, entre llibertat i necessitat, entre individu i gènere. És l'enigma resolt de la història i sap que n'és la solució.»

La ideologia alemanya (1846)

«A la societat comunista, la societat ordena la producció general i em dona així la possibilitat de fer avui això, demà allò; d'anar de cacera al matí, de pescar a la tarda, de cuidar el bestiar al vespre o de criticar la meua pròpia alimentació sense convertir-me per aquest fet ni en caçador, ni en pescador, ni en pastor o crític, seguint, no obstant això, el meu gust.»

Contribució a la crítica de l'economia política

«Les relacions de producció burgesa constitueixen l'última forma antagònica del procés social de producció... Amb aquest sistema social es tanca la prehistòria de la societat humana.»

³ Engels: *Anti-Düring*:

«Tots els pobles civilitzats comencen per la *propietat en comú del sòl*.»

«*Origen de la família, de la propietat i de l'Estat*»

«Tal fou l'origen de la monogàmia... Fou la primera forma de família fundada sobre condicions no naturals, sinó econòmiques, a saber: el triomf de la propietat individual sobre el comunisme espontani primitiu.»

riat—, *història de salvació* —treball i revolució— i, per acabar, *paradis terminal* —societat comunista.

C. EDUCACIÓ MARXISTA

Engels resumí molt didàcticament, davant la tomba de Marx, el principal mèrit d'aquest:

«Els homes, abans d'ocupar-se de política, de ciència, d'art, de religió, han de menjar, beure, tenir aixopluc, vestir-se. És a dir, la producció dels mitjans materials bàsics d'existència i, conseqüentment, el grau de desenvolupament econòmic d'un poble o d'una època esdevenen la base a partir de la qual es desenvolupen les institucions estatals i les concepcions jurídiques, artístiques, religioses... Només a partir d'aquesta base poden explicar-se aquestes institucions i aquestes concepcions, i no al revés.»

Simplificant fins a l'extrem, els fonaments del marxisme poden resumir-se com segueix: 1) La història sencera no ha estat més que una relació de forces entre explotadors i explotats. 2) El proletariat només es podrà alliberar de la burgesia si extirpa per sempre l'explotació en tota societat. 3) La producció social determina —condiciona?— les àrees jurídiques, polítiques, institucionals, religioses..., i no pas al revés.

«La tasca de la història, un cop que el més enllà —*Das Jenseits der Wahrheit*— de la veritat ha desaparegut, consisteix en establir la veritat d'ací baix —*Die Wahrheit des Diesseits*—.» (*Crítica de la filosofia del dret de Hegel*, 1843.)

La producció material és la clau explicativa de tot el que ha estat la història dels homes:

«L'alienació religiosa opera únicament en l'àmbit de la consciència... L'alienació econòmica, en canvi, és l'alienació de la vida real, i consisteix a despullar l'obrer en profit de l'objecte que ha produït.» (*Manuscrits de 1844*.)

La *Contribució a la Crítica de l'Economia Política*, a l'ensem de moltes pàgines del *Capital*, de l'*Antidübling* i de la *Dialèctica de la Natura*

permeten intèl·ligir el «materialisme històric» com una «filosofia de la Història» més. El passat, el present i l'avenir de les societats està en funció de la seva realitat empírica. El *mode de producció* constitueix la base real del procés històric humà. Les idees, collectives o individuals, són productes socials. Les *forces productives* són el motor de la història.

Quan Marx només tenia 27 anys va redactar les seves *Tesis sobre Feuerbach*. Heus ací el que assevera en una d'elles:

«Els filòsofs no han fet més que interpretar de diverses maneres el món; l'important, en canvi, és transformar-lo.» (*XI Tesis sobre Feuerbach*, 1845.)

Em pregunto: d'on treu Marx l'*important és?*; no haurà reintroduït subreptíciament el món de les interpretacions? Però prosseguim.

A la fi de la transformació —*treball més revolució*—, què espera trobar Marx?: quelcom absolutament nou.

«Amb la desaparició del sistema social de la burgesia, acaba la prehistòria de la societat humana.» (*Contribució a la crítica de l'economia política*, 1859.)

La tasca educadora marxista —que no té per què servir-se de la institució escolar; ans li farà nosa— no posarà en contacte amb la *Veritat*, sinó que s'encarnarà en dues praxis eminentment soteriològiques en conformitat amb el seu concepte metafísic d'home. L'educació es durà a terme mitjançant el treball —vegi's e. g., la II part del *Manifest*, la dècima mesura que estableix per modificar la societat—, i la «veritable educació» ho farà amb el suport del treball socialista, que es aquell que ha suprimit tant la diferència entre treball manual i treball social com la propietat privada. La segona praxi de l'activitat educativa és la *revolució* o extermini, fins i tot violent, de l'explotació que unes classes socials exerceixen sobre altres. Vegi's e. g., el *Manifest*, cap al final de la II part i final de la III part.

Una educació centrada en l'escola té molt poc de marxista, a no ser que el centre escolar es converteixi en l'espai des d'on es treballa productivament, i no de manera lúdica, i des del qual hi ha exercici revolucionari. No perdem de

vista que tant la institució escolar com la cultura allí impartida constitueixen, segons Marx, elements superestructurals; és a dir, variables dependents de les forces de producció i de les relacions productives. Mao, a la Xina Popular, ho va entendre *intelligentment* d'aquesta manera; d'aquí les seves reformes educatives —treball i educació— i les seves revolucions culturals —les ideologies perviuen després de la revolució polític-econòmica.

D. UNA EDUCACIÓ DESINDIVIDUALITZADORA

Aristòtil valorà tant la *polis* que menyspreà l'individu. Aquest només podia ser o ciutadà o bèstia. La *paideia* fou el procés que partia del bosc i introduïa a la ciutat. L'individu era desraó, passió, irracionalitat. La pràctica de les *aretai* —no hi havia motius per a separar educació i ètica— racionalitzava l'individu i el feia universal. L'individu es distingia per la seva avidesa de plaer; el ciutadà, en canvi, anhelava el Bé. El plaer és cosa de cadascú; el Bé, per contra, és do comú, és allò que ens iguala i ens fa assenyats, racionals.

Kant repetiria aquest dualisme que desvaloritza l'individu i estima el social. L'individu és *desig* i inclinació; la societat, en canvi, viu del *deure*. La Il·lustració va subratllar aquesta tradició sotmetent l'*ego cogitans*, el *jo empíric*, a la sobirana Raó, mudant aquell en *ego transcendentalis*, en *jo racionalitzat*; és a dir, va actuar eliminant el *jo* de cada individu.

Marx no s'aparta gaire d'aquest ús, encara que hi introdueixi uns certs canvis. Com si es tractés d'una llei obtinguda per mètodes científics —empírico-naturals—, sosté:

«No és la consciència dels homes el que determina la seva existència, sinó, tot el contrari: la seva existència social és el que determina la seva consciència.» (*Critica de l'economia política*, 1859.)

En una lletra del 19 de desembre de 1860, Marx escriu a Engels que descobreix en els escrits de Darwin,

«El fonament que la història natural proporciona al nostre enfocament de les coses.»

És del tot clar que *cada individu*, el de carn i ossos, perd interès davant dels ulls marxistes —*Tesi VI sobre Feuerbach*—. L'important és la societat. Això que es presenta com un fet científic és també, o ho és bàsicament, un judici axiològic.

El greu d'aquesta valoració rau, a més a més, en la dada segons la qual la societat ha estat sempre, i segueix essent, polititzada, és a dir, sotmesa a la dinàmica «comandament-obediència», explotació tan irreductible i inesquivable com l'explotació econòmica. El *desig* ha fabulat, des de sempre, societats àcrates, però la positivitat només ens evidencia el pes del poder polític. Socialitzar és, inevitablement, avassallar l'individu perquè es mudi en ciutadà; és a dir, per tal que sigui, en última instància, vassall d'un Estat.

Quan l'individu és quelcom més que neurofisiologia reprogramada per una societat política, passa a ser *persona*, la qual es distingeix per l'excel·lència d'haver d'obeir l'autoritat de la pròpia consciència en lloc d'inclinar-se, com un titella, davant de les autoritats socials. Caldria saber si Antígona té dret a l'existència enfront de Creont. Manca d'interès que les justificacions de Creont les proporcioni la dreta o bé l'esquerra.

En la seva obra, Marx sols va emprar l'expressió *dictadura del proletariat* en onze ocasions i encara en el sentit de substituir la dominació de la burgesia per la del proletariat tot esperant el moment propici per abolir l'Estat. No parlà mai de *dictadura del partit*. Però, la seva miopia davant de la irreductibilitat del domini polític —pot fer-se una lectura més benèvola del primer llibre del *Capital*— s'ha baratat en un enfortiment dels aparells estatals allí on el comunisme ha arrambat el poder de manera omnímode i no accidental. Les escoles seran necessàriament estatals. El *socialisme científic* ha acabat, de fet, descansant sobre el suport de l'exèrcit i de la policia; basat, conseqüentment, en els aparells més repressors de l'Estat, màxim dins d'un Estat Totalitari.

El pensament de Marx ha conegut dues oposades hermenèutiques, en els nostres dies, pel que fa a la pugna inacabable «individu-societat». Althusser ha realitzat una lectura estructuralista dels textos marxians que mena a suprimir el *subjecte*:

«L'histoire est un immense système *naturel-humain* en mouvement, dont le moteur est la lutte des classes. L'histoire est un processus, et un *processus sans sujet*.» (*Réponse a John Lewis*, 1973.)

El polac Adam Schaff, en canvi, ha elaborat una hermenèutica que es col·loca a les antípodes de l'anterior, i que intenta salvar l'individu en el mateix si del pensament marxista:

«Le concept de l'individu comme parcelle de la nature..., le concept de l'individu comme parcelle de la société..., le concept de l'individu comme produit de l'autocréation...; tels sont les fondements essentiels de la conception marxienne de l'individu.» (*Le marxisme et l'individu*, 1968.)

Els textos del Marx científic, o madur, o marxista, donen més raó a Althusser que no pas a Schaff. És obvi que a partir del 1845, les categories d'*alienació* i de *subjecte* perden força en profit, per exemple, de la categoria *fetixisme de la mercaderia*. Des del 1857, la producció de Marx deixa de recórrer a conceptes antropològics quan explica el fet econòmic-social. S'haurà de convenir, com a mínim, que el *socialisme científic* no compta per res amb l'individu. A partir d'aquí, el subjecte individual perd interès en el procés socialitzador o educatiu; prevaldran tan sols les instàncies socials. L'important serà que mori l'individu perquè triomfi el social. —Makarenko pot llegir-se així.

El comunista polac Suchodolski, en un llibret interessant, *La Pédagogie et les grands courants philosophiques*, contraposa les «pedagogies de l'essència» a les «pedagogies de l'existència», en un intent de superar-les amb una «pedagogia-síntesi», que és, evidentment, la pedagogia marxista tal com ell la concep —apareix, així, l'esquema semític «Antic Testament-Nou Testament»—. Escriu:

«La pédagogie devrait être pédagogie de l'existence en même temps que pédagogie de l'essence, mais cette synthèse exige certaines conditions que la société bourgeoise ne remplit pas.» (Obra senyalada, 1960.)

Comprenc que Suchodolski, en fer-se mentalment amb la realitat educativa, ho faci des de l'esquema dialèctic i messiànic pel qual ha op-

tat, jugant amb les categories hegelianes de tesi, antítesi i síntesi. Però, amb uns altres esquemes mentals no es veuen les coses de l'educació d'igual manera. Personalment, estic d'acord amb el contrapunt *essència-existència*, dins de la civilització occidental. L'essència és l'abstracte, l'universal abstracte, és la categoria de l'«haver d'ésser» —que en Hegel coincidirà precisament amb l'*ésser*—. Plató muntarà, des d'aïtal perspectiva, la pedagogia tradicional. Ara bé, l'*existència* posseeix dues flexions distintes i àdhuc oposades. L'existència coincideix amb l'àmbit del concret, de l'«ésser», perfectament descriptible amb llenguatges literalment significatius en contraposició al que ocorre amb l'«haver-d'ésser». Ara bé, l'*existència* es tradueix en l'*individual concret* —interessant per a l'existencialisme, per al personalisme i també per a l'anarquisme— i en l'*universal concret* —centre d'interès primordial per al marxisme—. Als primers, els importa la praxi individual; als segons, la social. La pedagogia marxista prescindeix de l'individu en tot allò que no tingui de sociable, de comú. No ho fan així les pedagogies existencialista, personalista i anarquista que tenen en compte la carn i els ossos de cadascú.

E. BREVISSIMA CONCLUSIÓ

La pedagogia marxista segueix vigent en el que té d'escatològica i d'ètica: cal educar per sortir del mal present a fi d'acostar-nos a un Bé Definitiu. Des de la utopia de la *Societat Comunista* qüestionem el present i en protestem en contra. També prossegueix estimulant, la pedagogia marxista, en les línies metodològiques generals que proposa: educació a través del treball productiu i de la revolució —forma, aquesta, de mostrar el desengany i d'assumir-lo—. La pedagogia marxista és una pedagogia de l'esperança, deixant ara de banda les realitzacions històriques que s'han portat a terme en nom seu, que han acabat, totes, negant la llibertat de pensar.

La pedagogia marxista, en canvi, ha perdut vigència en tot allò que comporta de marginació de l'individu i d'exaltació del fet social, i també pel que fa a la totalització dels processos educatius per part de l'Estat. Els textos de Marx potser no van tan lluny, però les hermenèuti-

ques que han triomfat en la història ho han entès i realitzat d'aquesta manera. Tant l'educació soviètica, com la cubana i la xinesa..., són edu-

cacions unilateralment socialitzadores —sense comptar amb l'individu—, estatals i dogmàtiques.